

III
AZ OSZK MUNKÁIBÓL

A Külföldi Folyóiratok Központi Katalógusa tájékoztatásai a statisztika tükrében

BATÁRI GYULA — FALLENBÜCHL ZOLTÁN

A Külföldi Folyóiratok Központi Katalógusa (KFKK) az ország egész folyóiratállományának nyilvántartója, s mint ilyen fontos információs szerepet tölt be, tájékoztatásainak statisztikája pedig több szempontból is jelentős tanulsággal szolgálhat könyvtáraink és dokumentációs intézményeink munkatársai és irányítói részére.

Mielőtt azonban tulajdonképpeni tárgyunkra, e statisztika elemzésére rátérnénk, röviden ismertetjük a KFKK történetét, gyűjtőkörével kapcsolatos problémákat és tájékoztatásainak módját, hogy érthetőbbé váljanak a statisztikai adatok távolabbi összefüggései.

A Külföldi Folyóiratok Központi Katalógusának története és szerkezete¹

A KFKK az 1950-es években alakult önálló csoporttá. A folyóiratok ugyan már az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ idejében (1923) is nyilvántartásba kerültek, de ekkor még a könyvekével azonos katalógusba osztották be nyilvántartólapjaikat. 1945 után a katalógus az Országos Könyvtári Központ kezelésébe ment át. Ennek az intézménynek a keretében vált önálló egységgé, elválasztva a könyvek központi katalógusától. 1952-ben az OKK felosztásával a katalógus az Országos Széchényi Könyvtár kötelékébe került. 1960-ban döntő fejlődés indult meg: az 1960. december 15-i 183/160 M. K. 24/MM számú miniszteri utasítás intézkedett a külföldi folyóiratok visszamenőleges bejelentési kötelezettségéről. Az 1960-as utasítás nyomán nagyobb apparátussal megindult a könyvtárak bejelentése. Mintegy 1500—2000 budapesti és kb. 1000 vidéki könyvtárból futottak be az állomány-nyilvántartási adatok, melyeket a KFKK (akkori nevén még Külföldi Folyóiratok Központi Címjegyzéke) egyeztetett és megkezdte a szerkesztést külső munkaerők bevonásával.

Miután 1961—1962 óta a könyvtárak egyrésze bejelentési kötelezettségét elhanyagolta, 1967 végén amikor az 1961 utáni anyag feldolgozása befejezést nyert, felszólította a könyvtárakat, hogy újabb gyarapodásukat és a változásokat jelentsek be.

A KFKK jelenlegi katalógushálózata négy egységből áll. Az 1960. évben beküldött visszamenőleges bejelentés latinbetűs anyaga. Ez a katalógus betűrendes,

az eredeti cédulák megtartásával: összekapcsolva és részben összesítő lappal ellátva kerültek a katalógusba. Az összesítőlapok az elkezdett szerkesztési munka eredményeként a folyóirat címén és megjelenési helyén kívül az egyes könyvtárakban fellelhető évfolyamok számát és évét összesítve tartalmazzák az esetleges hiánymegjelölésekkel és a birtokló könyvtárak kódjével. Vannak ezenkívül a katalógusba osztva ún. „családfa” lapok is, melyek az adott folyóirat címén és megjelenési helyén kívül annak kezdő évfolyamát és címváltozásait tüntetik fel, a címváltozás utal a folyóirat előzményeire és utódaira is: ezek a bibliográfiák alapján készültek. Ehhez a lelőhely-katalógushoz szorosan csatlakozik a *szláv nyelvű (cirillbetűs) periodikák katalógusa*, amely a jelenlegi átírási szabályoknak megfelelően szintén latinbetűs. Anyaga éppúgy előzetes bibliográfiai szerkesztési munkán esett át, mint az 1960-as latinbetűs katalógusé. A harmadik katalógus sokszorosított lapokon rávezetéssel készült nyilvántartás: az *1961 utáni bejelentéseket* folyóiratonként folyamatosan összesítve tartja nyilván. Ez a katalógus szintén betűrendes.

A lelőhelyek nyilvántartására szolgál a *kódkatalógus*. Ennek egyik része a lelőhely-könyvtárakat betűrendben, másik része pedig a kódbetűk és ezen belül kódszámok sorrendjében sorakoztatja fel.

A referensz-tájékoztatót szolgálják a könyvformában kiadott jegyzékek is, melyek 1962, 1964 és 1966 évben jelentek meg. A jegyzékek túlnyomórészt a Posta Központi Hírlapirodához (korábban Kultúra) beküldött megrendelő cédulák alapján készültek, továbbá hat budapesti nagy könyvtár (Orsz. Széchényi Könyvtár, Akadémiai Könyvtár, Egyetemi Könyvtár, Budapesti Műszaki Egyetem Könyvtára, Orsz. Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ, Statisztikai Hivatal Könyvtára) nemzetközi csere révén megszerzett folyóiratainak címeit, illetve lelőhelyeit tartalmazza. (Az első kiadás 12 000, a második 15 000, a harmadik 16 000 folyóiratcímet foglal magában). A KFKK tervbe vette teljes címanyagának kiadását is sokszorosított formában. A lelőhelyjegyzék az 1970. év végéig tartalmazná az ország teljes külföldi folyóiratanyagát; a szerkesztési munkák a tervek szerint az 1970. év végével indulnának meg.

Az 1900 előtti folyóiratállományban még körülbelül egyforma mennyiségben fordul elő a társadalomtudományi és a természet- illetve alkalmazott tudományi anyag. Az 1900 és 1945 közötti korszakot az elméleti és alkalmazott tudományok lassú előretörése jellemzi. De ez utóbbiak igazán nagyarányú gyarapodására csak az 1945 utáni években került sor. Ugyancsak ekkor válik uralkodóvá az egészen speciális, rész-szakterülettel foglalkozó folyóirattípus is. Természetesen arról nem lehet beszélni, hogy a társadalomtudományi folyóiratok abszolút számokban visszaestek volna, sőt mennyiségük állandóan emelkedett, csupán százalékarányuk csökkent lényegesen.

Nyelvi szempontból 1900-ig a német az uralkodó. Emellett előfordul nagyobb számú francia, angol és olasz anyag is. Egyéb nyelvek csak jelentéktelen százalékban szerepelnek. 1900-tól 1945-ig az angol nyelvű folyóiratok megrendeléseinek száma lassan emelkedett, de lényeges eltolódás nem jelentkezett továbbra sem az anyag nyelvi felépítésében. Az 1945 utáni folyóiratmegrendeléseket az angol-nyelvű anyag ugrásszerű előretörése jellemzi. Másik jellegzetessége a korszaknak a szláv anyag, elsősorban az orosz nyelvű periodikák számának igen jelentős mértékű növekedése. Ezeknek a folyóiratoknak a többsége sok helyre jár. Természetesen ebben a korszakban abszolút számban jelentősen emelkedett minden fonto-

sabb nyelv folyóiratanyaga, így a francia, spanyol, román, svéd, holland, finn folyóiratbázis is.

Az ország folyóiratanyagának jellegéről két statisztikai táblázat nyújt megközelítő képet:

1963 végén a könyvtárak folyóiratállományában a bejelentett címek száma 38 000. Megoszlásuk egy akkori statisztika alapján:²

a) általános jellegű	9%
b) filozófia, társadalomtudomány, történelem, humán tudományok	26%
c) természettudományok, orvosi és műszaki tudományok	65%
	100%

Az 1966. évre megrendelt folyóiratoknál tett szűrőpróbavizsgálat eredménye:

ált művek, filozófia, vallás	5,5%	5,5%
társadalomtudomány	4,0%	18,5%
nyelvészet és irodalom	7,5%	
történelem és földrajz	7,0%	
elméleti természettudományok	43,0%	76,0%
alkalmazott tudományok	33,0%	
	100,0%	100,0%

A kurrens modern folyóiratok közt tehát a táblázatból láthatóan még nagyobb a természettudomány és a műszaki tudományok aránya, mint az országos felmérés régi állományt is tükröző anyagában.

Itt jegyezzük meg, hogy a KFKK-nak évente kb. 900–1000 könyvtár jelent (az egyetemi hálózati könyvtárakat külön-külön számítva). Az évi gyarapodás kb. 80 000 bejelentés. A KFKK állománya ez idő szerint kb. 40 000 folyóiratfajta (cím).

A nyelvi és szakmai szerkezet változása mellett igyekezett a katalógus szerkesztése műfajilag egységes elveket érvényesíteni. A *KFKK szempontjából* általában folyóiratnak (periodikának) tekintünk minden olyan nyomtatott vagy más módon sokszorosított kiadványokat, amelyek legalább évenként periodikusan ismétlődően azonos cím alatt jelennek meg.

Folyóiratnak tekinthetők még ezenkívül az egyértelműen folyóiratnak ismert kiadványokon kívül az alábbi típusok is:

1. Az állandó összefoglaló címmel és rész cím nélkül alsorozatokkal megjelenő periodikus kiadványok.
2. Az állandó összefoglaló címmel és kötetenként rész címmel megjelenő periodikus kiadványok.
3. Olyan statisztikák, tudományos kutatói beszámolójelentések, amelyek évente legalább egyszer megjelennek.

Általában az alábbi kategóriák bejelentésére nem tart igényt a KFKK:

1. Hírlapok (politikai napilapok).
2. Politikai hetilapok és sportlapok.
3. Szórakoztató jellegű képeslapok, divatlapok.

4. Élclapok és gyermeklapok.
5. Társasági, egyesületi, vállalati jelentések.
6. Naptárak, címtárak, zsebkönyvek.
7. Reklámok.

Természetesen a felsorolt kategóriák némelyikéből találhatók elvétve cédulák, különösen az 1960 előtti katalógusban.

A tájékoztatás sem egységes szerkezetű. Általában a KFKK az alább felsorolt négy formában nyújt tájékoztatást a kutatóknak:

1. Személyes felkeresés.
2. Írásban kért felvilágosítás.
3. Telefonon adott felvilágosítás.

4. A Könyvtárközi Kölcsönzés részére adott tájékoztatás. Az alább közölt statisztika az első három felvilágosítási formát külön-külön nem mutatja ki. (Azonban a KK részére készült tájékoztatások külön is feldolgozásra kerültek.)

A felvilágosítást kérő a legtöbb esetben a lelőhelyet kívánja megtudni. Szakszerinti tájékoztatást csak ritka esetben kérnek. Gyakran előfordul azonban, hogy a kutatók bibliográfiai jellegű felvilágosítást igényelnek: pontos cím meghatározása, közreadó, szerkesztőség címe stb. A KFKK munkatársai igen sokszor a rendelkezésre álló segédkönyveket, nemzetközi bibliográfiákat is felhasználják segédeszközüll a tájékoztatás céljaira. A statisztika pozitív vagy negatív voltát befolyásolja és gyakran nehézségeket okoz az a körülmény, hogy a kutató csak rövidített formában ismeri a kérdezett periodika címét, ezek többségének feldolgozására az orvosi terület kivételével³ a KFKK munkatársainak nem áll rendelkezésre megfelelő segédkönyv. Nehezíti még a KFKK munkatársainak munkáját a bibliográfiai hivatkozások pontatlan volta is.

A KFKK tájékoztatásai az utóbbi években így alakultak:

1961	8 999	1965	12 253
1962	12 993	1966	12 190
1963	9 181	1967	14 547
1964	14 021		

Az információk száma, mint az szembetűnő, az utóbbi hét év folyamán emelkedő tendenciát mutat. A jelek arra utalnak, hogy a tájékoztatások száma egyenes arányban fog emelkedni a periodikák iránt megnyilvánuló fokozott érdeklődéssel és a telex bevezetésével. Ma már sokat hangoztatott, köztudott tény az, hogy a tudományos kutatás szinte minden területen egyre fokozottabb mértékben a maga céljaira a periodikákat használja fel. Ezért a tájékoztatások elemzése a további tennivalók kijelöléséhez is igen fontos.

A KFKK elemző statisztikája reprezentatív mintavétel alapján 1968. január és március hónapban készült.

A KFKK munkatársai a korábbi egyszerű statisztikai összesítéseket, amelyek csak az információk számát, pozitív vagy negatív jellegét mutatták ki, kiterjesztették, és két hónapban (1968 január és március) figyelembe vették a keresett folyóiratok megjelenési évét, nyelvét és szakcsoportját, a pozitív vagy negatív tájékoztatások figyelemmel kísérése mellett. Mintegy 2563 információt dolgoztak fel. A vizsgálat magában foglalja az adott időszak összes tájékoztatásait, tehát a Könyvtárközi Kölcsönzés részére adott felvilágosításokat is. A korábbi időszakról 1967. november és december két fél hónapjáról készült hasonló kimutatás a KK-nak adott információkra vonatkozólag.

A KFKK 1968 január és március havi tájékoztatásai időrendi csoportok szerint

Időrendi csoport	Az időrendi csoport tájékoztatásai					
	p o z i t í v		n e g a t í v		összesen abszolút számban	Az összes tájékoztatások %-ában
	abszolút számban	a csoport %-ában	abszolút számban	a csoport %-ában		
1800 előtti	+ 2	18 %	9	82 %	11	0,4%
1801—1900	+ 143	56 %	110	44 %	253	9,9%
1901—1944	+ 460	53 %	396	47 %	856	33,5%
1945 utáni	+ 907	62 %	536	38 %	1443	56,2%
Összesen, ill. átlag:	+ 1512	58,9%	1051	41,1%	2563	100,0%

A KFKK 1968 január és március havi tájékoztatásai nyelvi csoportok szerint

NYELV	A nyelvi csoport tájékoztatásai					
	p o z i t í v :		n e g a t í v :		Összesen abszolút számban	Az összes tájékoztatások %-ában
	abszolút számban	a csoport %-ában	abszolút számban	a csoport %-ában		
Angol	+ 680	61 %	419	39 %	1099	42,9%
Német	+ 434	61 %	274	39 %	708	27,7%
Román	+ 165	53 %	144	47 %	309	12,0%
Szláv	+ 153	50,1%	152	49,9%	305	11,9%
Magyar	+ 13	68 %	6	32 %	19	0,7%
Egyéb	+ 67	54 %	56	46 %	123	4,8%
Összesen, ill. átlag:	+ 1512	58,9%	1051	41,1%	2563	100,0%

A KFKK 1968 január és március havi tájékoztatásai szakcsoportok szerint

szakcsoport	A szakcsoport tájékoztatásai					
	p o z i t í v		n e g a t í v		Összesen abszolút számban	Az összes tájékoztatók %-ában
	abszolút számban	a csoport %-ában	abszolút számban	a csoport %-ában		
Általános művek, filozófia, vallás .	+ 23	58 %	16	42 %	39	1,5%
Társadalomtudományok	+ 71	46 %	81	54 %	152	6,0%
Nyelvtudomány ..	+ 20	58 %	14	42 %	34	1,3%
Természettudományok	+ 410	62 %	246	38 %	656	25,6%
Alkalmazott (technikai) tudományok	+ 497	62 %	300	38 %	797	31,1%
Orvostudomány	+ 266	63 %	155	37 %	421	16,5%
Mezőgazdaságtudomány	+ 42	40 %	61	60 %	103	4,1%
Művészet	+ 23	41 %	32	59 %	55	2,1%
Irodalom	+ 85	52 %	78	48 %	163	6,3%
Földrajztudomány	+ 14	50 %	14	50 %	28	1,8%
Történettudomány	+ 61	53 %	54	47 %	115	4,4%
Összesen, ill. átlag:	+ 1512	58,9%	105	41,1%	2563	100,0%

Megjegyzés:

Szakcsoporton belül a tájékoztatások számában jelentős különbségek tapasztalhatók az egyes hónapok között. Így az általános művek kategóriájában a januári alacsony abszolút szám (6, 0,5%) után márciusban több mint ötszörös

érdeklődés mutatkozott (33=2,5%), és négyszeresére lendült a társadalomtudomány arányszáma is (31=2,5%-ról 121=9,4%). Az alkalmazott tudományok (technika) abszolút számban és arányban is feltűnően konstans képet mutatnak (jan. 397=31,3%, márc. 400=31,2%), és eléggé egyenletes a történelem iránti érdeklődés is (jan. 53=4,2%. márc. 62=4,8%). Viszont figyelemre méltó, hogy az orvostudomány iránti érdeklődés nem mutat ennyire egyenletes képet (jan. 237=18,2%, márc. 184=14,3%) és az elméleti természettudományok viszonylag magas keresettsége (átlag 25,6%) sem állandó minden hónapban (jan. 368=28,3%, márc. 291=22,7%). Elég egyenletes viszont az irodalmi tájékoztatások száma (jan. 88=6,9%, márc. 75=5,8%).

Az igenlő válasz a szakcsoportokon belül csaknem mindig többséget képez, s különösen az orvostudományi folyóiratok esetében csaknem a 2/3-os pozitív arányt éri el (jan. 64%, márc. 63%), de 60% felett van a természettudomány csoportnál is (jan. 64%, márc. 61%).

Nyelvi csoportokon belül az angol részesedése mindig 40% felett van (jan. 40,6%, márc. 45,3%) és hasonlóan konstans a német nyelv é is (jan. 26,4%, márc. 29,3%). A román és a szláv csoportok ingadozása nagyobb: mindkettő januárban 13% felett volt, márciusban éppen csak 10% felett (román 10,5%, szláv 10,0%). A nyelvi csoportok azonban általában meglehetősen konstansak. A pozitív tájékoztatások aránya a két első csoportnál 60% vagy annál is több (angol jan. 65%, márc. 59% pozitív, német jan. 64%, márc. 59% pozitív).

Időrendi csoportok szerint is viszonylag stabil az érdeklődés: 0,5% körül az 1800 előtti anyagnál (jan. 0,3%, márc. 0,5%), 10% körül a XIX. századi anyagnál (10,0% jan, 9,7% március) nagyobb eltérés csak a XX. századi anyagnál van, ahol az 1944 előtti anyag esetében januárban 38%, márciusban kb. 30%, az 1945 utániaknál viszont januárban kb. 52%, márciusban már 60% volt az érdeklődés. A pozitív tájékoztatások aránya a legrégebbi anyagtól eltekintve mindig 50% felett van.

Meg kell azonban jegyezni: a tájékoztatás negatív eredményének nemcsak az lehet az oka, hogy valamely keresett folyóirat nincs meg az országban, hanem az is, hogy azt a birtokló könyvtár vagy egyáltalán nem, vagy hibásan (pl. alcímen) jelentette be, s az is, hogy a folyóiratnak csupán a keresett évfolyama nincsen meg, más évfolyamai megtalálhatók.

Tájékoztatások hatékonysága az egyes tárgydőszakokban.

Az összes azonos kérésekből pozitív válasz:

1800-ig	18%
1801-től 1900-ig	56%
1901-től 1944-ig	53%
1945 után	62%

Érdemes felfigyelni arra a tényre, hogy az 1800 előtti folyóirat-információknak csupán 18%-a volt eredményes. Ez az anyag volt legjobban kitéve a háborús és egyéb cselekményeknek az elmúlt idők folyamán. Esetleges pótlások a gyakorlatban ma már csak mikrofilmen vagy reprint formájában képzelhetők el. Viszont arra külön rá kell mutatni, hogy az 1800 előtti tájékoztatások csupán 0,4%-ot képviselnek a tárgydőszakban (összesen 11 tájékoztatás). A további három peri-

ódus pozitív válaszai már 50% felett vannak. Itt tanulságos összehasonlításokat tenni a Könyv KC kimutatásainak azonos periódusaival⁴, ahol a kimutatott pozitív válaszok a négy korszakban az 1900—1944 közötti periódus kivételével 50% alatt vannak. Természetesen arra kell rámutatni, hogy a folyóiratbázis szűkebb, mint a könyveké, tehát ezért valamivel könnyebb kielégíteni az igényeket, mint a könyveknél, és amellett a folyóirat nem csupán egy adott számot vagy kötetet képvisel, hanem hosszú éveken sőt évtizedeken keresztül létezhet. Sokszor a kutató nem egy körülírt szám és év után érdeklődik, hanem csupán általában az adott folyóirat után. Ez a körülmény is elősegíti a folyóirat- felvilágosítás általában magasabb hatékonyságát.

Aránylag jó szerzeményezési politikát jelez az a tény, hogy az 1945 utáni információknak mintegy 62%-a pozitív.

A keresett folyóiratok megjelenési év szerinti megoszlása:

1800 előtti	0,4%	} 43,8%
1801—1900	9,9%	
1901—1944	33,5%	
1945 utáni	56,2%	
Összesen	100,0%	

Először is arra kell felhívni a figyelmet, hogy az 1945 előtti információk száma közel 44%. Ez frappáns válasz arra az általában műszaki könyvtáros és dokumentációs körökben és kevésbé természettudományos szakterületen elterjedt és meg- rögződött véleményre, hogy általában a műszaki természettudományos folyóira- toknál csak az utolsó négy-öt év anyagának van jelentősége és értéke. Ebből következik az a körülmény, hogy nagy és kisebb műszaki könyvtárak egyaránt igyekeznek valamilyen formában „megszabadulni” régi anyaguktól (selejtezés, kiejárlás, átadás stb.). Itt rá kell mutatni arra, hogy a természettudományos, műszaki és orvostudományi információk az egésznek mintegy 72%-át teszik ki. Tehát, ha az 1945 előtti természettudományos, műszaki és orvosi folyóiratok jelentős részét selejtezik vagy kiejárlják, vagy más könyvtáraknak átadják, akkor ezt az anyagot a gyakorlatban kivonják a forgalomból, és kutató csak hosszú idő után, külföldről tud hozzájutni a kért folyóirathoz, de az is előfordul- hat, hogy beszerzésük teljesen lehetetlenné válik.

Az 1800 előtti tájékoztatások az egésznek csupán 0,4%-át alkotják. Lényege- sen jelentősebb az 1801—1900 közötti korszak információinak a részesedése: mintegy 9,8%. Ez, a lényegében 10% jól mutatja, hogy a XIX. század anyagát nem lehet egyetlen szakma szempontjából sem nagyvonalúan „holt anyagnak” nyilvánítani. Ha a magyar anyagot is nyilvántartaná a KFKK, akkor ez a száza- lékarány még magasabb lenne.

Azonban a régi anyag igazi jelentőségét az 1901—1944 közötti évkör 33,5%-os aránya mutatja ki a legjobban. Ez az abszolút számokban is igen nagy mennyiség (2 hónap alatt 856 információ) jelzi, hogy a könyvtárak kötelessége a régi anyag megőrzése, hozzáférhető formában. Egyetlen szakterületnek sincs joga régi folyó- iratanyagát teljesen elavulttá nyilvánítani. Természetesen igen sok területen nyi- tott kapukat döngetünk, mert a gyűjtemények őrzőinek jelentős része lelkiismeret-esen vigyáz régi anyagára, ugyanis tudják, hogy tudománytörténeti szempont-ból nincs elavult folyóirat. A figyelmeztetés nem is ezeknek szól. A KFKK gyakor-

latában többször előfordult olyan eset, hogy információt kérő könyvtárak bizonyos folyóiratok lelőhelyéről érdeklődtek: ekkor derült ki, hogy a kért lap csak az ő állományukban található meg. Meglepődve vették tudomásul a választ. Ugyanis a kért folyóiratot ők már selejtezték, természetesen anélkül, hogy eleget tettek volna az ilyen esetben fennálló bejelentési kötelezettségnek.

Az 1945 utáni tájékoztatások az egésznek 56,2⁰/₀-át adják, ez a magas arány jelzi, hogy a kutatások több, mint felének a viszonylag friss anyag a bázisa.

A nyelv- illetve nyelvcsoporthoz fogalma alatt az adott nyelven kiadott folyóirat illetve folyóiratcikk tényleges nyelve értendő. Mivel ez nem mindig egyértelműen tisztázható, a kategorizálás alapjául a következők szolgáltak: a) a folyóirat címének nyelve, b) a folyóirat megjelenési helyének köznapi használatban beszélt nyelve, c) a keresett cikk címének nyelve (KK információ esetében) a fenti sorrendben. Nemzetközi folyóiratok esetében az „egyéb” kategóriába kellett sorolni minden olyan kiadványt, melyben legjobb ismeretünk szerint nem uralkodik egyik vagy másik nyelv, s amelynek kiadója több különböző nyelvű országban működött vagy működik egyidejűleg. Ennek megfelelően az egész keresett anyag hat nagy csoportba volt beosztható.

Az *angol*, mely Nagybritannia, az Ír Szabadállam, az Amerikai Egyesült Államok szinte teljes folyóiratállománya utáni tudakozódást tükrözi: ide tartoznak a brit dominiumok folyóiratai is, amennyiben angol nyelvűek. Az angol nyelv mellett — gyakorlati okokból — a többi germán nyelv (holland, flamand, dán, svéd, norvég) irodalma is ide került, kivéve a németet. Ezeknek a száma azonban elenyésző. A nem angol nyelvű germán folyóiratok közül a legnagyobb kereslet a svéd és holland iránt mutatkozott. Ezek nagyobbbrészt társadalomtudományi jellegűek voltak (néprajz, szociográfia), a műszaki tájékoztatásban a kisebb elterjedtségű nyelvek nemigen fordultak elő. Az angol nyelvű tájékoztatások aránya kb. 43%.

A *német* nyelv csoportjában a német nyelven íródott, bárhol megjelent periodikaanyag került összefoglalásra. Ezek többsége nyugat- és keletnémet, de jelentős kontingenst tett ki az osztrák és svájci folyóirat-irodalom is. A négy országot kivéve csak szórványosan akadt máshol megjelent német nyelvű folyóirat iránt érdeklődés, ezek majdnem mind helytörténeti vonatkozásúak (Franciaország—Elszász és Románia—Erdély esetében) egy alkalommal USA-ban megjelent német nyelvű szépirodalmi lapot is kerestek. A német nyelvű folyóiratokra vonatkozó tájékoztatás az összes információ 27,7%-át tette.

A *román* (latin) nyelvek csoportja a legkomplexebb. Zömében (kb., 2/3 részt) ez a francia nyelvterület folyóiratait foglalja magában, s itt az érdeklődés általában szakok szerint megegyezik az átlaggal. Az orvosi folyóiratok terén különösen intenzív az érdeklődés. Főleg franciaországi, kisebb részben belga és francia-svájci anyagot kerestek: néhány esetben (négy ízben) azonban francia—kanadai folyóirat iránt is mutatkozott érdeklődés: az utóbbi esetben földrajz és társadalomtudomány terén. Néhány francia nyelvű afrikai folyóiratot is kerestek (politika, szépirodalom). Az olasz anyag iránt lényegesen kisebb volt az érdeklődés, mint a francia iránt: de néhány, különösen régebbi — 1945 előtti — természettudományi és orvosi folyóirat ismételtelen volt a kutatás tárgya. Olasz anyagban a művészettörténeti kiadványok (18) a legkeresettebbek. Általában a román nyelvek terén a humán, a társadalomtudományok részesedése lényegesen nagyobb, mint az angol nyelv terén: a német középhelyet foglal el és körülbelül megfelel az átlagnak.

A spanyol és portugál nyelv részesedése még kisebb az olaszénál is: az érdeklődés itt részben spanyolországi — humán, de természettudományi is — részben latin-amerikai volt: az utóbbiból néhány brazil és argentin (orvosi és műszaki), valamint néhány kubai (társadalomtudományi) volt. Romániai természettudományos anyagot csak három esetben kerestek, főleg a bukaresti akadémia kiadványait. A román nyelvcsoporthoz tartozó folyóiratok iránt 12%-ban mutatkozott érdeklődés.

A szláv nyelvek csoportja is összetett. Nagyrészt orosz nyelvű folyóiratokat foglal magában. Az orosz folyóiratok valamivel több mint a felét teszik ki a szláv tájékoztatásnak, a másik fele cseh, lengyel és délszláv. A cseh és lengyel folyóiratok iránti érdeklődés különösen orvosi és műszaki téren jelentékeny. Azonban a szakok szerinti strukturális eltérés nem olyan erős, mint az orosz nyelvénél, ahol az érdeklődés főleg műszaki természetű. Kevésbé kerestek az orosz nyelvű orvosi folyóiratok, de a társadalomtudományok és az irodalomtudomány iránt is élénk érdeklődés mutatkozott. A szláv nyelvű folyóiratok iránti érdeklődés csaknem eléri a román nyelvekét (12%).

Az egyéb nyelvek csoportjában (arányuk csaknem 5%), a finn és a japán periodikák előtt a többséget a biztosan meg nem állapítható folyóiratok teszik ki. A finn folyóiratok esetében ténylegesen finn nyelvű anyagról van szó: ezt a periodikák tartalma (nyelvészet, néprajz) is valószínűsíti. A japán folyóiratoknál azonban — melyeknek fordítója is alig akad — szinte biztosra vehető, hogy tulajdonképpen az érdeklődés angol nyelvű cikkek iránt mutatkozik. Azonban a hivatkozás módja miatt (folyóiratcím, évfolyam, lapszám, néha a szerző neve) ezeket bizonyossággal nem lehetett az angol nyelvű irodalomhoz venni. Feltehető, hogy a japán irodalom keresettségére többnyire tulajdonképpen angol nyelvű cikkanyagot fed: ez esetben az angol nyelv százalékaránya 1—2%-kal, esetleg többel is megemelhető. Két esetben török, egy esetben baszk és albán, egy esetben urdu nyelvű folyóiratot is kerestek: ezeknél a cikk nyelve is megfeleltethető a folyóiraténak.

A magyar kategóriába kizárólag a mindenkori országhatáron kívül megjelent folyóiratok tartoznak: ezek legnagyobb része irodalmi tartalmú. Kivált Csehszlovákiában, Romániában és Jugoszláviában megjelent folyóiratokról volt szó, de akadt az 1780-as években Bécsben és az 1860-as években Prágában megjelent magyar nyelvű folyóirat is. Ezek az utóbbiak ritkábban előforduló esetek ugyan, de jól tükrözik a kutatás sokrétűségét. Nyugati országokban megjelenő magyar nyelvű folyóiratok iránt is nagy az érdeklődés: elsősorban irodalomtörténeteszek és történészek részéről mutatkozik ez. A magyar nyelvű folyóiratok iránti érdeklődés azonban az összes információk 1%-a alatt marad. Ennek magyarázata az, hogy ezen a területen a természettudományi—műszaki anyag teljesen hiányzik, másrészt a kutatók a magyar nyelvű külföldi anyagot főként hungarikagyűjtő könyvtárban, az OSZK-ban közvetlenül keresik, és így tudakozódásuk a KFKK-t elkerüli.

A nyelv szerinti tájékoztatások hatékonysága:

Az azonos kérésekből pozitív:

1. Magyar	68%
2. Angol	61%
3. Német	61%
4. Egyéb	54%
5. Román	53%
6. Szláv	50,1%

Az angol és német nyelvű tájékoztatások több, mint 60%-a volt eredményes, a román nyelvek esetében már kedvezőtlenebb az arány: 53%-kal éppen hogy a tájékoztatások többsége volt igenlő. Legalacsonyabb az arány a szláv nyelv-csoportnál, hol 50%-ban, tehát feles arányban voltak pozitív és negatív tájékoztatások. Meg kell azonban jegyezni, hogy a negatív válaszok nagy százalék-aránya nem onnan adódik, mintha a kurrens szláv folyóiratok szerkesztése hiányos lenne, hanem onnan, hogy nagyon sokan keresnek az 1900-as, 1920-as, 1930-as évekből való, valamint a második világháborút közvetlenül megelőző időszakból való, vagy háború alatti orosz nyelvű műszaki és egyéb folyóira-tokat. Ezeknek a válaszoknak legnagyobb része negatív lévén, ez rontja le a tájé-koztatások százalékarányát.

A magyar tájékoztatások 68%-os pozitív aránya, noha önmagában a leg-nagyobb valamennyi kategória közül, arra mutat, hogy a külföldön megjelent vagy megjelenő magyar folyóiratok esetében is sajnos elég gyakran (32%) kény-szerül a KFKK negatív válaszadásra, noha ezen a téren a teljesség is joggal el-várható lenne.

A szakcsoportoknál alapul a *Dewey*-féle decimális szolgált. A kategóriákat azonban bizonyos fokig össze kellett vonni, illetőleg meg kellett osztani az adatok bősége illetve ritkasága miatt, de azért is, mert egyes szakcsoportokon belüli al-csoportok a vizsgálat lényeges elemét alkotják. Így összevonásra került az általá-nos művek (0) filozófia, (1) vallás, (2) kategóriája: külön kellett viszont választani az alkalmazott tudományokon belül a technika (6), orvostudomány (61) és a mezőgazdaság (63) szakcsoportjait, valamint a földrajzot (91) is el kellett választani a történelemtől (92).

	Folyóirat táj.	könyv táj. ⁵
0—2 (ált. művek, filozófia, vallás)	1,5%	24,1%
3 (társadalomtudományok)	6,0%	
4 (nyelvészet)	1,3%	5,5%
5 (elméleti természettudományok) ..	25,6%	15,1%
6 (műszaki tudományok)	31,1%	11,5%
61 (orvostudomány)	16,5%	5,7%
63 (mezőgazdaság)	4,1%	1,4%
7 (művészet)	2,1%	8,0%
8 (irodalom)	6,3%	12,0%
91 (földrajz)	1,1%	1,1%
92 (történelem)	4,4%	15,0%
Összesen a két mintahónapban	100,0%	100,0%

A táblázat tanulmányozása után az első, ami feltűnik: a műszaki- és termé-szettudományok információinak magas száma. Már *Németh* Mária utalt 1959-ben megjelent tanulmányában arra, hogy az érdeklődés legnagyobbbrészt természet-tudományi, műszaki és orvosi folyóiratokra irányult.⁶ Statisztika azonban ekkor még nem állott rendelkezésre. A műszaki tudományok 31,1%-kal vezetnek a szak-csoportok között. Második helyen a természettudományok állnak 25,6%-kal. A két csoport együtt az információknak több mint a felét szolgáltatja. Ha a Könyv KC hasonló kimutatásaival összehasonlítjuk a folyóirat-információk adatait, szembeötlük, hogy az utóbbinál a százalékarány többszöröse esik az említett két csoportra. Ez a jelenség elsősorban azzal magyarázható, hogy a természet-

és műszaki tudományok kutatásainál sokkal nagyobb mértékben használják fel a legújabb eredményeket közlétező folyóiratokat, mint a társadalmi tudományok esetében. Kísérletek és kutatások eredményei a folyóiratokban való publikálás után esetleg csak hosszú évek múlva jelennek meg könyvformában. Vagy esetleg az is előfordulhat, hogy az adott téma sohasem kerül közlésre. A humán tudományoknál a különlenyomat révén a könyvek kategóriájába kerül olyan anyag is, ami tulajdonképpen folyóirat része.

A humán jellegű szakok együttesen is csupán a megvizsgált anyag 22,7%-át teszik. Itt az előbb említettek fordítottja érvényes. A humán tudományoknál az aktualitásnak kisebb a jelentősége, ezért fordulnak a kutatók inkább a könyvekhez. De az is feltételezhető, hogy általában e szakterületek kutatói jobban ismerik a folyóiratok lelőhelyeit és csak legszükségesebb esetben veszik igénybe a KFKK szolgáltatásait.

Viszonylag magas a részesedése az orvostudománynak a maga 16,5%-ával és a mezőgazdaságnak 4,1%-kal.

A beérkezett kérésekre adott eredményes válaszok aránya az egyes szakokban az összes azonos kérések százalékában:

0—2 (ált. művek, filozófia, vallás)	58%
3 (társadalomtudományok)	46%
4 (nyelvészet)	58%
5 (elméleti természettudományok)	62%
6 (műszaki tudományok)	62%
61 (orvostudomány)	63%
63 (mezőgazdaság)	40%
7 (művészet)	41%
8 (irodalom)	52%
91 (földrajz)	50%
92 (történelem)	53%

Leghatékonyabbnak mutatkoztak az információk a leggyakrabban keresett műszaki természettudományi és orvostudományi területen (62%, 62% és 63%). Ez azt is jelzi, hogy a szerzeményezés a három alapvető területen általában jónak minősíthető.

Lényegesen kedvezőtlenebb a helyzet a mezőgazdasági szakban, ahol a pozitív átlag csupán 40%, ami majdnem teljesen azonos a Könyv KC 1964. évi 41,8%-ával. Az alacsony százalékarány azt jelzi, hogy a mezőgazdasági területnek növelnie kellene folyóiratbázisát. Hasonlóan alacsony az eredményesség a művészetnél, ahol a pozitív válaszok átlaga 41%. Az irodalomtudományban 52% volt az eredményes információk aránya, ami szintén jónak minősíthető és ez azért is figyelemre méltó eredmény, mert a szélesebben értelmezett társadalomtudományokon belül ez a szak a legnagyobb: az összes kérések mintegy 6,3%-át képviseli. A szűkebb értelemben vett társadalomtudományi szakban a pozitív válaszok aránya csupán 46%, maga a szak az összes kérések 6%-át képviseli.

Összehasonlítás egy korábbi statisztikai felméréssel

A KFKK-ban 1961 és 1962 folyamán egyízben már történt hasonló felmérés. Tanulságos összehasonlítani a két statisztikai felmérés eredményét, noha ezek szempontjai nem voltak azonosak, miután az 1961/62. évi szakmai részletezés

lényegesen összevontabb, mint az 1968 folyamán készült. A döntő fontosságú szakcsoportok esetében azonban az összehasonlítás mégis hasznos tanulságok levonására nyújt lehetőséget, ezért az alábbiakban közöljük a két táblázatot.

	1961/1962	1968
Társadalomtudomány	10,27%	10,4%
Természettudomány	17,45%	25,6%
Műszaki tudományok	41,66%	31,1%
Orvostudomány	17,54%	16,5%
Mezőgazdaság	3,63%	4,1%
Egyéb	9,49%	12,3%
Összesen:	100,00%	100,0%

Figyelemre méltó, hogy lényeges eltérések csak a természettudomány és a műszaki tudomány arányaiban mutatkoznak: az előbbi gyarapodott, az utóbbi aránya csökkent. Ennek magyarázata kétségtelenül az elméleti természettudományok iránti érdeklődés növekedésében lelhető fel: ez természetesen nem a gyakorlati, műszaki tudományok visszaesését jelenti, hanem a magasabb színvonalú elméleti kutatások iránti érdeklődés fellendülését; e kutatások eredményei áttételesen legtöbbször a műszaki—gazdasági életben is megmutatkoznak. A mezőgazdaság iránti érdeklődés növekedése, bár nem nagyarányú, mégsem tekinthető csekély jelentőségűnek, mivel kihatással van az ország gazdasági életének lényeges elemét tevő mezőgazdaság színvonalának emelkedésére. A társadalomtudomány iránti érdeklődés egy szinten mozgása arra mutat, hogy a kutatás ezen a területen nem fejlődött erősebben.

Összefoglalás

1. Az információk emelkedő száma rámutat a periodikák egyre fokozódó jelentőségére a tudományos kutatásban.

2. A tájékoztatások szak szerinti elemzése kimutatja, hogy az információk mintegy 70%-a közvetlenül támogatja a kísérleteket és kutatásokat és egyben a közvetlen termelő tevékenységet is. Ez 1967-ben kb. évi 10 200 ilyen információt jelentett. Tehát a KFKK közvetlen gazdasági célokat is szolgál s egyben alapvető fontosságú része az országos információrendszernek.⁷

3. Az évkörök szerinti elemzés nyomatékosan kimutatja a régi folyóiratok jelentőségét. Csak ezt a tényt figyelembe véve szabad tehát selejteznie a folyóiratanyagot bármely könyvtárnak; a meggondolatlan, csak helynyerésre irányuló selejtezés közvetlen kárt okozhat. Ez felveti egy olyan központi tárolókönyvtár létesítésének kérdését, ahol a könyvtárak — elsősorban a műszaki könyvtárak — elhelyezhetik ritkán keresett, vagy feleslegesnek, elavultnak vélt anyagukat.

4. A szerzeményezési politika néhány kisebb-nagyobb hiányosságára fény derül a statisztikai kimutatások elemzése kapcsán. A statisztikai vizsgálatok rámutatnak arra, hogy ott, ahol alacsony a pozitív felvilágosítások aránya, a szerzeményezési politika felülvizsgálatára lenne szükség.

5. A KFKK statisztikája kimutatta, hogy az angol nyelvű folyóiratok iránt nyilvánul meg a legnagyobb érdeklődés, de a német nyelvű irodalom iránt továbbra is megkülönböztetett figyelmet tanúsítanak a kutatók, és a szláv nyelvek, elsősorban az orosz nyelvű anyag is jelentős mértékben képviselteti magát a tájé-

koztatásban. A nyelvi elemzés tanulságait az idegennyelvi fordítók képzésében, az arányok megállapításánál figyelembe kellene venni.

6. Kiderült, hogy a szélesebb értelemben vett társadalmi tudományok területén a folyóirat-megrendelések szélesítésére volna szükség. Itt ismételtén rá kell mutatni arra, hogy noha a műszaki és a természettudományok iránt nyilvánul meg a legnagyobb érdeklődés, azért a társadalomtudományok viszonylag kisebb részesedése nem jelenti szükségképpen az érdeklődés kisebb mértékét, hanem ennek az is lehet az oka, hogy esetleg a humán tudományok kutatói jobban ismerik azokat a lelőhelyeket, ahová folyóiratigényeikkel fordulhatnak.

Jegyzetek

1. A KFKK történetére vonatkozó adokért Gordon Miklósnénak mondunk köszönetet.
2. Kőhalmi Béla: *A tudományos tájékoztatás fejlődése hazánkban 1945–1965*. Bp. 1967. 55. l.
3. *World Medical Periodicals*. New York, 1957.
4. Karácsonyi Rózsa: *A könyvek központi katalógusának hatékonysága 1964-ben.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1965–1966*. Bp. 1967, 77–92; 80. l.).
5. Karácsonyi, i. m. 83. l.
6. Sz Németh Mária: *A központi folyóirat címjegyzék kérdései*. Bp. 1959. 36. l.
7. Ez megegyezik a külföldi szakirodalom véleményével, ld. pl. Herman Liebaers megállapításait a *Catalogue Collectif des Périodiques Étrangers* (Bruxelles, 1965) előszavában.

Die Information des Zentralkataloges für ausländische Zeitschriften im Spiegel der Statistik

GY. BATÁRI—Z. FALLENBÜCHL

Die Anfänge des Zentralkataloges für ausländische Zeitschriften gehen auf die Jahre um 1920 zurück, seit 1952 wird er federführend von der Széchényi-Nationalbibliothek bearbeitet und seit dem Jahre 1960, mit der Einführung der allgemeinen Meldepflicht der Bibliotheken, hat er eine enorme Entwicklung genommen. Von fast 3000 Bibliotheken aus Budapest und der Provinz gingen rückwirkend Bestandsmeldungen ein. Seitdem wurden von den fortlaufend geführten Zeitschriften drei Verzeichnisse herausgegeben. Für 1970 ist von der Arbeitsgruppe die Redaktion und spätere Ausgabe des vollständigen retrospektiven Titelmaterials in Form einer Standortbibliographie geplant. Der gegenwärtige Zettelbestand des Kataloges umfasst fast 40 000 Titel. Es muss hinzugefügt werden, dass die Titelmeldungen sich nur auf wissenschaftliche Zeitschriften beziehen; Zeitungen, politische Wochenzeitschriften, Sport- und Unterhaltungsblätter werden im Zentralkatalog für ausländische Zeitschriften nicht aufgenommen.

Die Arbeitsgruppe bietet den Forschern vier verschiedene Informationsmöglichkeiten. Persönlich, schriftlich, telefonisch und über den Bibliotheksfernleihdienst der Széchényi-Nationalbibliothek kann gleichermassen um Auskunft angefragt werden. In den letzten Jahren wies die Zahl der Anfragen eine steigende Tendenz auf. Im Jahre 1967 waren es annähernd 15 000 Anfragen.

Im Januar und März 1968 wurde die Informationsarbeit des Zentralkataloges für ausländische Zeitschriften anhand einiger repräsentativer Beispiele analysiert und gegliedert nach den entsprechenden sprachlichen, sachlichen und zeitlichen Gesichtspunkten statistisch ausgewertet, sowie eine Einschätzung der positiven und negativen Seiten der Informations-tätigkeit erarbeitet. Tabellen veranschaulichen die Gliederung der Informationsarbeit nach den oben genannten Gesichtspunkten. Aufgrund dessen können wir folgende Feststellungen treffen:

Anfragen nach dem ältesten, bis ungefähr zum Jahre 1800 zurückgehenden Material können von uns zu gut 50% positiv beantwortet werden. Das neueste Material wird im Verhältnis am häufigsten gefragt, 56,2% der Anfragen betreffen Zeitschriftentitel aus dem Zeitraum 1945 bis zur Gegenwart, aber auch älteres Zeitschriftenmaterial wird in grossem Masse verlangt, insgesamt 43,8% der gesamten Anfragen betreffen diesen Zeitraum.

Nach sprachlicher Gliederung ist folgendes festzustellen: 43% der gesamten Auskunftstätigkeit entfallen auf englischsprachige und ungefähr 28% auf deutschsprachige Zeitschriften. Romanische und slavischsprachige Zeitschriften machen gleichermassen fast 12% aus. Dagegen sind mehr als 60% der Antworten auf Nachfragen nach englischen und deutschen Zeitschriften positiv, während bei den romanischen Sprachen 53% und bei den slavischen Sprachen nur 50% der Anfragen positiv beantwortet werden konnten.

Die sachliche Gliederung wird nach der Dewey-Dezimalklassifikation vorgenommen. Unsere Untersuchung zeigte eine Dominanz der Naturwissenschaften und der angewandten Wissenschaften, die Humanwissenschaften dagegen werden verhältnismässig wenig gefragt, insgesamt waren es 22,7% des überprüften Materials. Am wirksamsten konnte die Auskunftstätigkeit auf dem Gebiet der am häufigsten gefragten Naturwissenschaften und angewandten Wissenschaften wirken, es waren über 60% des überprüften Materials.

Zusammenfassend ergibt sich aus der Untersuchung die Schlussfolgerung, dass die steigende Nachfrage nach den Zeitschriften mit der wissenschaftlichen Forschungstätigkeit und dem Aufschwung der Wissenschaftszweige, die im praktischen Leben Anwendung finden, verbunden ist und damit in Wechselwirkung steht. Fast 70% der Informationen dienen direkt der Produktionstätigkeit. Auf diese Weise ist der Zentralkatalog für ausländische Zeitschriften ein wichtiges Bindeglied im Informationssystem des Landes und übernimmt einen entscheidenden Anteil der Arbeit.